

O‘QUVCHILARDA O‘QIB TUSHUNISH KO‘NIKMASINI SHAKLLANTIRISHGA OID TADQIQOTLARNING ILMIY ASOSLARI

Sidiqova Sevinch

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur ilmiy tezisda o‘quvchilarda o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirish masalasi pedagogika, psixolingvistika va kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan yoritiladi. O‘qib tushunish jarayonining nazariy modellari, uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi omillar hamda mavjud tadqiqotlarning ilmiy xulosalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: o‘qib tushunish, kognitiv jarayon, psixolingvistika, matn kompetensiyasi, ta’lim samaradorligi.

Bugungi kunda ona tilini o‘qitishda to‘rtta nutqiy ko‘nikmalardan faol foydalanilmoqda. Bular: tinglab tushunish, o‘qib tushunish, gapirish va yozish. Ushbu nutqiy ko‘nikmalar o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashiga, har qanday vaziyatda o‘z fikrini erkin, mustaqil bayon qilishi uchun xizmat qiladi. Yaratilayotgan darsliklarning asl mahiyati ham shuni tashkil qiladi. Ona tili fanining maqsadi ham o‘quvchiga hayotni anglatish, hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishdir. Bugungi globallashtirish va axborot asrida o‘qib tushunish ko‘nikmasi har bir inson uchun muhim hayotiy zaruriyatga aylangan. Axborotni tezda qabul qilish, uni anglash, tahlil qilish jamiyatda faol va muvaffaqiyatli bo‘lishning asosiy shartlaridan biriga aylandi. Shu bois, o‘qib tushunish ko‘nikmasi dolzarb masala sifatida e’tirof etilmoqda.

Zamonaviy ta’lim paradigmasida o‘qib tushunish ko‘nikmasi shaxsning funksional savodxonligini belgilovchi asosiy kompetensiyalardan biri sifatida e’tirof etiladi. O‘qib tushunish nafaqat til o‘rganish jarayonining muhim tarkibiy qismi, balki barcha fanlarni o‘zlashtirishning metodologik asosi ham hisoblanadi. Shu sababli ushbu ko‘nikmani shakllantirish masalasi ko‘plab ilmiy tadqiqotlarning markaziy obyekti bo‘lib kelmoqda. Ilmiy adabiyotlarda o‘qib tushunish murakkab kognitiv faoliyat sifatida talqin qilinadi. Xususan, kognitiv psixologiya doirasida o‘qib tushunish jarayoni axborotni qabul qilish, qayta ishlash va semantik tuzilmalarga joylashtirish bosqichlaridan iborat ekanligi ta’kidlanadi. W. Kintsch tomonidan ilgari surilgan konstruksiya–integratsiya modeliga ko‘ra, o‘quvchi matnni o‘qish jarayonida alohida fakt va tushunchalarni emas, balki ularning o‘zaro mantiqiy bog‘liqligini anglaydi.[1:43] Bu model o‘qib tushunish samaradorligi o‘quvchining oldingi bilimlari bilan bevosita bog‘liqligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

O‘qib tushunish – bu matnning grafika yordamida ifodalangan mazmunini muloqot vazifasiga muvofiq qabul qilish va qayta ishlash, mazmunan anglashga doir ko‘nikma. O‘qish obyekti sifatida faqat yozma matn tushunilmaydi. Rasmlar, chizmalar, grafiklarda tasvirlangan axborotlar, shuningdek, ovozlashtirilgan videomateriallarni ko‘rib ularda berilgan axborotni tushunish ham o‘qib tushunish jarayoniga kiradi. O‘qishdan maqsad matnli axborotni qabul qilish va qayta ishlashdan iborat.[1:34] Matnni o‘qish murakkab jarayon bo‘lib, u psixologik, pedagogic va psixofiziologik aspektlarda o‘rganiladi

Psixolingvistik tadqiqotlarda esa o‘qib tushunish til birliklarini mexanik ravishda idrok etish bilan cheklanmasligi, balki ma’no yaratish jarayoni sifatida yuzaga chiqishi qayd etiladi. Bu jarayonda o‘quvchining lug‘at boyligi, grammatik kompetensiyasi va diskursiv tafakkuri muhim rol o‘ynaydi.[2:36] Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yetarli leksik zaxiraga ega bo‘lmagan o‘quvchi murakkab matnlarni o‘qishda semantik uzilishlarga duch keladi, bu esa tushunish darajasining pasayishiga olib keladi.

Pedagogik tadqiqotlar o‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantirishda metodik yondashuvlarning ahamiyatini alohida ta’kidlaydi. An’anaviy reproduktiv usullar o‘rniga interaktiv, muammoli va kompetensiyaga yo‘naltirilgan metodlardan foydalanish o‘quvchilarning matn bilan faol ishlashini ta’minlaydi. Jumladan, matn asosida savol-javob, klaster tuzish, konseptual xaritalar

yaratish kabi usullar o'quvchilarning tahliliy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. O'zbek tilini o'qitish metodikasiga oid tadqiqotlarda ham o'qib tushunish ko'nikmasini shakllantirishda matn tanlash masalasi muhim ilmiy muammo sifatida qaraladi.[4:56] Tadqiqotchilar o'quvchilar yoshiga, bilish darajasiga va nutqiy tajribasiga mos matnlar bilan ishlash o'qib tushunish jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qilishini ta'kidlaydilar. Ayniqsa, badiiy matnlar orqali obrazli tafakkurni, ilmiy matnlar orqali esa mantiqiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyati mavjud.

Xulosa qilib aytganda, o'qib tushunish ko'nikmasini shakllantirish ko'p qirrali ilmiy muammo bo'lib, u lingvistik, kognitiv va metodik omillarning o'zaro uyg'unligini talab etadi. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarni chuqurlashtirish o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish asoslari / Asilova.G va boshqalar. Toshkent: 2024. – 60 b.
2. Allaberdieva, G. B. (2020). Developing students vocabulary learning strategies. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(11), 199-203.
3. Исроилов, М. И., & Исроилова, С. М. (2022). Хукукий Маданият Йўлида. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(Special Issue 2), 82-87.
4. Ona tili [Matn]: 6-sinf uchun darslik / K. M. Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.–224 b.